

KELI PROBLEMINIAI RAŠYBOS IR SKYRYBOS ŽENKLŲ VARTOJIMO ATVEJAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: raštingumas, rašybos rekomendacijos, spausdinimas kompiuteriu.

Be raidžių ir skaitmenų, tekste vartojama daug įvairių ženklų, suteikiančių papildomos informacijos. Rašto kalboje skirtingas funkcijas atlieka ir skyrybos ženklai.

Straipsnio tikslas – aptarti rečiau pasitaikančių ženklų vartoseną ir kelis probleminius rašybos ir skyrybos ženklų vartojimo atvejus.

Daugelis pritaria nuomonei, kad „<...> rašmenų sistema, kaip ir pati rašyba (rašymo būdai ir taisyklės) ir skyryba, yra susitarimo dalykas, išorinis kalbos apvalkalas <...>“ (Pupkis 2005: 231). Deja, dar yra likusių arba atsiradusių naujų faktų, rodančių, kad ir kalbininkai nėra aiškiai teoriškai apibrėžę ir praktiškai nurodę, kaip vartoti kai kuriuos dalykus, ypač tapusius aktualiais dėl visuotinės kompiuterizacijos. Šiame straipsnyje nagrinėjami rašybos, skyrybos atvejai daugelyje norminamųjų kalbos leidinių yra aptariami arba apie juos užsimenama, tačiau šiandien tai reiktų patikslinti, nes aiškių, konkrečių, patikimų rekomendacijų, kad kompiuteriu spausdinamas tekstas būtų kokybiškesnis, pasigendama.

REČIAU VARTOJAMI ŽENKLAI

Privalomosiose ir pasirenkamosiose skyrybos taisyklėse (toliau – PPST) išvardyti tokie lietuvių kalboje vartojami skyrybos ženklai: taškas (.), kablelis (,), kabliataškis (;), dvitaškis (:), brūkšnys (–), klausukas (?), šauktukas (!), daugtaškis (...); skliaustai: atidaromasis ((), uždaromasis ()); kabutės (atidaromosios („ , „), uždaromosios (“) (PPST 2009: 3). Šiame leidinyje minima, kad „eilučių ir posmų pabaiga žymima pasviraisiais brūkš-

niais“ (PPST 2009: 13), tačiau tokio ženklų tarp išvardytų skyrybos ženklų nėra. Juozas Abaravičius yra rašęs, kad skirtukų priskaičiuojama ir daugiau: kablelis ir brūkšnys, apostrofas, išnašų žvaigždutė, pasvirieji brūkšniai, dar tarpelis tarp žodžių, pastraipos įtrauka ir kt. (Abaravičius 2002: 9). Aldonas Pupkis taip pat teigia: „Kartais atskiru ženklu laikomas kablelis ir brūkšnys (, –), o brūkšnys nagrinėjamas kartu su brūkšneliu kaip rašybos dalykas. Be 10 pagrindinių ženklų, kalbama ir apie kitokius skyrybos simbolius: apostrofus, išnašų žvaigždutes, pasvirusius brūkšnelius¹, tarpus tarp žodžių, pastraipų įtraukas ir kt. (jie gali būti laikomi ir rašybos dalykais) <...>“ (Pupkis 2005: 235).

Vartojami ir ženklų deriniai. *Lietuvių kalbos žinyne* (toliau – LKŽin) yra pateikti tokie papildomi deriniai: ?! ?!. !.. ?.. (LKŽin 1998: 349), nurodoma, kad kai kurie ženklai, pavyzdžiui, šauktukas ir klaustukas, gali būti skliaustuose. Jonas Balkevičius yra rašęs: „Klausiamojo šaukiamojo sakinio gale, be šauktuko ir klaustuko², tam tikrais atvejais <...> gali būti dedamas dar ir daugtaškis (pridedami dar du taškai) <...>, pvz.: Kas čia darosi?!.. *P. Cvir.*“ (Balkevičius 1963: 429). Leidinyje *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (toliau – LKRS) paminėta, kad vietoj daugtaškio rašomas tik vienas taškas (?!) (LKRS 1992: 135)³. Paklausus studentų, moksleivių, kitų rašančiųjų, kokie čia ženklai, atsakoma vardijant paeiliui: klaustukas, šauktukas, taškas. Apskritai rašoma gana laisvai, pvz.: *O gal Jums skaityti netrukdo miesto užesys, kavinių triukšmas, traukinio bildesys, jūros ošimas...?*⁴ Tradiciškai sakinio gale turėtų būti klaustukas ir du taškai (?..) – analizė gali padėti suprasti ir ženklų vartojimo, ir sakinio prasmę.

Kai norima ypač pabrėžti emocinį atspalvį, gali būti rašomi du ar trys šauktukai arba klaustukai, pvz.: *Bravo, teisinga, sutinkame, sutinkame!!! <...>*

¹ A. Pupkis mini būtent *pasvirąjį brūkšnelį* (žr. Pupkis 2005: 234, 235), ne brūkšnį. Kuriuos rašybos atvejus autorius turi omenyje, nepaaiškinta.

² Tiksliau būtų rašyti „be klaustuko ir šauktuko“. Tiems, kas supranta, žodžių tvarka problemų nekelia. Tačiau rašto darbuose jau yra tekę matyti rašomus ženklus (!?).

³ Leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* antroji dalis *Skyryba* 2006 m. paskelbta nebegaliojančia (žr. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2006 m. rugsėjo 28 d. Nr. N-5 (106) nutarimą). Vadinas, dalis skyrybos dalykų (tai, kas nepatenka į PPST) liko aiškiau nereglamentuota. Todėl tam tikros šio leidinio nuostatos (taip pat ir dėl kelių ženklų derinių sakinio pabaigoje) pateikiamos ir vėlesniuose leidiniuose, pavyzdžiui, LKŽin) – *Red. pastaba.*

⁴ Kai kurie pavyzdžiai paimti iš kolegų darbų, redaguojamų rankraščių arba apskritai cituojama tik analizuojamai temai iliustruoti svarbi sakinio dalis, todėl autorystė, šaltiniai nenurodomi. Autorių rašybą (vartoseną) dažnai pataiso ir leidinių redaktoriai. Straipsnyje akcentuojama vartoseną, kreipiamas dėmesys į problemas.

(LKRS 1992: 136). Per dažnai vartojami tokie kartotiniai ženklai gali netekti įtaigumo. Be abejo, jų vartojimas priklauso ir nuo teksto stiliaus.

Kai kurie ženklai yra poriniai: skliaustai, kabutės, išskyrimo atveju poriniai pasidaro ir kableliai, brūkšniai. Porinių ir pavienių ženklų vartoseną sakinyje skiriasi. Pavyzdžiui, skliaustai sakinyje gali būti rašomi siekiant skirtingų tikslų: pirmuoju atveju skliaustai nurodo informaciją, kitu – išskaičiuojama: „Prielinksniai rašomi atskirai nuo žodžių samplaikų (a) ir nuo žodžių sąaugų (b), pvz.: a) *be kita ko, be ko kita, be maža ko* <...>; b) *iki šiamaik, lig šiolaik* <...>“ (LKRS 1992: 52).

Porinių ženklų nėra daug, bet ir jie gali būti ypatingi – tai viengubos kabutės. Mokslinėje literatūroje pateikiant tekste žodžio reikšmę esama įvairovės. Dažniausiai rašoma arba taip: *babelis* „sąmyšis, suirutė“ (LKRS 1992: 64), arba taip: *ledas* ‘sušalęs vanduo’. LKRS nurodyta: „Kultūrinių augalų veislių pavadinimai rašomi didžiąja raide ir išskiriami viengubomis kabutėmis“ (LKRS 1992: 64). Paaiškinama, kad „toks jų rašymas yra unifikuotas tarptautiniu mastu. Kabučių gali nebūti, kai pavadinimas pateikiamas kitu šriftu arba su specialia veislės nuoroda“ (LKRS 1992: 64), pateikiama pavyzdžių: ‘*Vengrinė*’ (slyvų veislė), ‘*Akuotieji*’ (kviečių veislė), ‘*Senga Sengana*’ ir kt. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į atidaromųjų kabučių formą. Beje, vadovyje *Lietuvių kalba* (toliau – LK I) rašomos kitokios kabutės: braškės „*Senga Sengana*“ (LK I 1995: 321). Pats naujausias viengubų kabučių rašymo variantas yra logiškai suprantamas – po vieną lietuviškų kabučių (, “). Tačiau prie tokios rašybos sunku priprasti, nes atidaromoji kabutė (daugiskaitinio daiktavardžio vartoseną vienaskaita čia darosi reali) atrodo kaip kablelis, tik parašytas po tarpo, toliau jau rašomas žodis, pvz.: „kirtis yra tarsi kalbos siela“; lo. *segmentum* ‘atkarpa, gabaliukas’ (Stundžia 2009: 12). Čia vartojamos vienodo stiliaus (grafikos) dvigubos ir viengubos kabutės.

Dar viena problema – ar galima rašyti dvigubus ženklus? Pavyzdžiui: <...> *vietovardžiai taip pat vartojami simboliniuose pavadinimuose, ypač dažnai sporto komandų ir klubų, sveikatingumo kompleksų ar poilsio bazių pavadinimuose ir pan.* Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) Konsultacijų banke nurodoma: „Susidūrus dvejoms kabutėms, skliaustams, rašomos vienos kabutės, vieni skliaustai (kaip ir susidūrus dviem kableliams ar kitiems skyrybos ženklams), pvz.: *Pabrango „Utenos“ Utenos“ alus*. Šaltinis gali būti nurodomas įvairiai (išnašoje, skliaustuose (www.delfi.lt), svarbu, kad skaitytojas gautų reikiamą informaciją“, tačiau dar papildyta: „Sakinio pabaigoje susidūrus sutrumpinimo taškui (pvz., sutrumpinimai *kt.*,

t. t., pan.) ir sakinio pabaigos taškui, taip pat dedamas vienas taškas. Kartais dėl aiškumo sudėtinguose tekstuose gali būti dedami dvigubi skliaustai: $((0,990 - 1,18)/0,12 = -1,6)$; ...susidomėta tik XX a. (A. Žigaitytė, opera „Mažvydas“ (1987), „Žilvinas ir Eglė“ (2002)) ir pan.“ (<http://www.vlkk.lt/lit/7696>)⁵. Taigi minėto sakinio (<...> vietovardžiai taip pat vartojami <...>) gale turi būti vienas taškas. Bet skliaustai dažniausiai dvigubinami, pvz.: *Teks kelti šį klausimą prieš komitetą (= komitetui; teks klausti komiteto (komitetą))* (KP 2(2) 2003: 87).

Europos Sąjungos *Institucijų leidinių rengimo vadove* (toliau – ILRV) nurodoma, kad dvigubus skliaustus galima rašyti, jei reikia pagal prasmę: *poli(oksi(dimetilsililenas))*; *Ši sutartis (Europos Sąjungos bei Ekonominės ir pinigų sąjungos (EPS)) pasirašyta 1992 m. vasario mėn.* Šiame leidinyje rekomenduojamos viengubos kabutės: *Komisijos narys pažymėjo, kad „kilo ginčų dėl bendrovės „Microsoft“*; teigiama, kad „[d]vigubos kabutės nerekomenduojamos, bet prireikus gali būti rašomos: *Komisijos narys pažymėjo, kad „kilo ginčų dėl bendrovės „Microsoft“*“ (ILRV 2011: 151–152).

Keblu parašyti šalia atsidūrusias atidaromąsias dvigubas kabutes ir reikšmę pateikiančias atidaromąsias viengubas kabutes (analogiškai – ir uždaromąsias), citatoje citatą ir pan., tačiau citavimas – ne šio straipsnio tyrimo objektas.

Skliaustų esama įvairių, pvz.: () – paprastieji skliaustai arba tiesiog skliaustai; [] – laužtiniai skliaustai; { } – riestiniai skliaustai; < > – kampiniai skliaustai ir kt. Ženklių reikšmės ar papildomai vartojami ženklai visada paaiškinami, pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – DLKG) parašyta: „Pavyzdžiai, parašyti fonetine transkripcija, prireikus pateikiami laužtiniuose skliaustuose „[]“ <...>; įstrižiniai skliaustai „/ /“ rodo fonologinę transkripciją, riestiniai „{ }“ – morfonologinę arba morfologinę“ (DLKG 1997: 21).

Kai kurios raidinės santrumpos būtinam reikalui esant linksniuojamos, tada linksnių galūnės rašomos „mažosiomis raidėmis po brūkšnelio arba apostrofo, pvz., *TASS-o* arba *TASS'o pranešimas*“ (LKRS 1992: 74). Stasio Keinio manymu, dar reikėtų diskutuoti, kaip rašyti: „<...> neaišku, kam (ir kai kuriais kitais atvejais, pavyzdžiui, kai kurių svetimų tikrinių pavadinimų rašyboje) vartojamo apostrofo vietoje reikia retos, matyt, skolintinės gretybės su brūkšneliu“ (Keinys 2005: 189). LKRS rašoma, kad sutrumpėję tarnybiniai žodeliai, nuo pavardės atskiriami apostrofu, gali būti asmen-

⁵ ...susidomėta – čia po daugtaškio lyg ir trūktų tarpo (tikėtų rašyti <...> ir palikti tarpą).

vardžio pradžioje ir rašomi didžiąja raide, pvz.: *L'Anžas, O'Henris, D'Abernonas*, o asmenvardžio viduje – mažąja, pvz.: *Žana d'Ark, Marselis l'Erbjė* (LKRS 1992: 88). Apostrofo reikia ir tada, kai nelietuviškuose var-duose pridedamos lietuviškos galūnės, pvz.: *Larousse'as* ir kt. (LKRS 1992: 89). Apostrofą – „rašybos ženklas – kablelis, rašomas viršutinėje eilutės dalyje vietoj praleisto balsio, pvz., pranc. „l' homme“⁶ vietoj „le homme“; po minkšto priebalsio fonetinėje transkripcijoje, prieš lietuviškas galūnes prie abreviatūrų, pvz., TASS'as“ (TŽ 1985: 41). Vėlesniuose leidimuose patikslinta tik baigiamoji apibrėžties dalis: „prieš lietuviškas galūnes po autentiškų tikrinių vardų, kurie baigiasi netariama balse arba priebalse, pvz., de Gaulle'is (TŽ 2001: 60), tačiau teigiama, kad apostrofas yra rašybos ženklas (žr. VLE 2001: 664; LKE 2008: 28). Mokslo darbuose, bibliografijoje, dokumentuose kartais pateikiama svetimų žodžių perraša paraidžiui. Taip siekiama, vartojant diakritinius ženklus, tiksliau perteikti (transliteruoti) originalo kalbos formą, pvz.: rus. Кузьмина – *Kuz'mina*⁷ (Ambrasas 2008: 14). Tokiais atvejais apostrofas žymi priebalsio minkštumą. Leidiniuose vienodumo nesilaikoma, pvz.: *Kacnel'son* (Кацнельсон), *Koval'* (Коваль), *Rol'* [человеческого...] (Роль...), bet *Chidekel* (Хидекель), *Košel* (Кошель), *Ulman* (Ульман), *Volf* (Вольф) (žr. Gudavičius 2009: 239–254). Rišliame tekste tikriniai vardai transkribuojami taikant savos kalbos raidyną – rašoma *Kuzmina* (Кузьмина), *Olga* (Ольга)⁸ ir pan.

BRŪKŠNELIS, BRŪKŠNYS, TARPAI IR KITA

Brūkšnelio ir brūkšnio vartosenos skirtumai norminamuosiuose lietuvių kalbos leidiniuose apibrėžti gana aiškiai.

Anksčiau brūkšnelis buvo skiriamas prie skyrybos ženklų, dabar jis laikomas rašybos ženklu. Spausdinant tekstą brūkšnelis tarp siejamų žodžių ar jų dalių visada rašomas be tarpų iš abiejų pusių.

Yra keli probleminiai vartojimo atvejai, kai tenka spręsti, ką (brūkšni ar brūkšnelį) spausdinti, drauge išmanyti – spausdinti su tarpais iš abiejų pusių ar be jų.

⁶ Išspausdinta su tarpu po apostrofo.

⁷ V. Ambraso knygoje parašytas būtent toks apostrofas.

⁸ Išsamiau žr.: *Pavardžių, vardų ir vietovardžių transkripcijos iš rusų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į rusų kalbą instrukcija*, Vilnius: Mokslas, 1990.

Taisyklėse nurodoma, kad tarp dviejų savarankiškų⁹ to paties asmens pavardžių, pvz., *Kymantaitė-Čiurlionienė*, tarp pavardės ir slapyvardžio, pvz., *Vincas Mykolaitis-Putinas*, yra rašomas brūkšnelis (išimtį sudaro du vardai, vardas ar pavardė ir prievardis ir kt.) (išsamiau žr. <http://www.vlkk.lt/nutarimai/rasyba/bruksnelis.html>).

S. Keinys atkreipia dėmesį, kad „<...> praktikoje asmenvardžių rašyba dažniausiai praplečiama – ir nekaitomos ar iš dalies nekaitomos dvigubų pavardžių dalys siejamos brūkšneliu, pvz.: *Urniežiūtė-Lambergas*, *Velskopf-Henrich*, *Žolio-Kiuri* ir kt. Tikrai būtų logiška ir pagrįsta kalbamą taisyklę formuluoti plačiau, t. y. pavardžių rašybos nesieti su dėmenų kaitymu, nes tai padėtų ir nežinomas sudėtines pavardes skirti nuo vardo ar vardų“ (Keinys 2005: 187). Taigi visada būtų aišku, kad brūkšnelis skiria dvi asmens pavardes. VLKK interneto svetainėje apie asmenvardžius rašoma: „Tekėdama moteris gali pasirinkti ir dvigubą pavardę, sudarytą iš mergautinės ir posantuokinės pavardžių, tokia pavardė rašoma su brūkšneliu, pvz.: *Rūta Simutytė-Gaidienė*, *Asta Butkė-Jurgaitienė*, *Jolanta Radzevičienė-Budrė*. (Dvigubą pavardę gali būti nepatogu vartoti, nes ji gana ilga, o trumpinti oficialiuose dokumentuose pavardės negalima.)“ (<http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/asmenvardziai>). Taikant taisykles aišku, kad pavadinimai, kuriuos sudaro dviejų asmenų pavardės, o ne vieno asmens dvi pavardės, turi būti rašomi kitaip – su brūkšniu be tarpų, pvz.: *Ivanovo–Toporovo etnolingvistikos kryptis*, *Sepiro–Vorfo hipotezė* ir kt. Kai prie pavardžių pridedami vardai, praktikoje tokios taisyklės nesilaikoma (rašoma įvairiai), pvz.: *Aleksandro Potebnios – Solomonas Kacnelsono koncepcija* (Gudavičius 2009: 59); *Fr. Klugės–A. Goetzės*, <...> *A. Waldės–J. Pokorno* <...> *žodynai* (Ambrasas 2008: 33¹⁰) ir kt.

Brūkšnelis turi būti rašomas ir dvigubame geografinio objekto pavadinime, pvz., *Šiaurės Reinas–Vestfalija* (<http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/rasyba/bruksnelis.html>). Su brūkšneliu DLKŽ_{6e} pateikti šie vietovardžiai (dažniausiai žemės, sritys): *Badenas–Viuirtembergas*, *Chantų–Mansių autonominė apygarda*, *Kabarda–Balkarija*, *Karačaijų–Čerkesų Respublika*, *Kastilija–La Manča*, *Kastilija–Leonas*, *Meklenburgas–Forpomeranija*, *Saksonija–Anhaltas*, *Šampanė–Ardėnai*, *Šiaurės Osetijos–Alanijos Respublika*, *Šiaurės Reinas–Vestfalija*, *Šlezvigas–Holšteinas*. Šalių pavadinimus gali jungti jungtukas, pvz., *Bos-*

⁹ Abiejų kaitomų pavardžių (LKRS: 56). Nekaitomi pavardė ir vardą sudarantys žodžiai prie kaitomų žodžių ar tarp savęs brūkšneliu nesiejami, pvz.: *Tallat Kelpša*, *Put Puterleckis* ir kt.

¹⁰ Autoriaus cituota P. Skardžiaus pavardžių perraša.

nija ir Hercegovina (DLKŽ_{6e}). Nerašomas brūkšnelis adaptuotuose pavadinimuose, pvz., *Sankt Peterburgas* (DLKŽ_{6e}). Pasitaiko išskirtinių atvejų, kai reikia aiškintis, tikslintis, kas norima pasakyti: „Regis, ne su brūkšneliu, o su brūkšniu turėtų būti rašomas *Dubysos-Ventos perkaso* pavadinimas <...>, nes čia upių vardais pasakomos ribos (vadinasi, *Dubysos–Ventos perkasas*)“ (Keinys 2005: 188).

Brūkšnelio tarp bendrinių daiktavardžių rekomenduojama vengti. Kai daiktavardžiai yra sintaksiškai lygiaverčiai, bet žymi ne vieno, o dviejų dalykų pavadinimus, jie jungiami ne brūkšneliu, o jungtuku *ir*, pvz.: **kultūra ir švietimas** (ne *kultūra–švietimas*), **pajamos ir išlaidos** (ne *pajamos–išlaidos*). Tokių daiktavardžių kilmininkai, einantys vienuose pažyminiais, bet nereiškiantys vieno daikto sąvokos, taip pat jungiami ne brūkšneliu, o jungtuku *ir* (arba *bei*), pvz.: **baltų ir slavų santykiai** (ne *baltų–slavų*). Tas pat pasakytina apie tikrinių daiktavardžių jungimą, pvz.: **Lietuvos ir Islandijos sutartis** (ne *Lietuvos–Islandijos*¹¹) (<http://www.vlkk.lt/nutarimai/rasyba/brukšnelis.html>). Kai rašoma *Lietuvos–Lenkijos Respublikos valdovai* (Ambrazas 2008: 12) – visai kita prasmė.

Apie panašius dalykus kalbama aptariant brūkšnio rašymo taisykles. *Kanceliarinės kalbos patarimuose* (toliau – KancKP_i) rašoma: „brūkšnys rašomas tarp žodžių, reiškiančių dvišalius santykius: **Sudarė pirkimo–pardavimo** (nors geriau *prekybos*) *sutartį*. **Prasidėjo Lietuvos–Baltarusijos**¹² (geriau *Lietuvos ir Baltarusijos*) *derybos*“; dar patikslinta: „Vieno žodžio dažnai užtenka ir dvišaliams veiksams nusakyti: *dokumentų perdavimas* (ne *perdavimas–priėmimas*), *namo pirkimo* (ne *pirkimo–pardavimo*) *sutartis*. Jei dvišaliai santykiai vis dėlto nusakomi dviem žodžiais, tarp jų rašytinas ne brūkšnelis, o brūkšnys“ (KancKP_i). Judita Džežulskienė mano, kad tokiais atvejais brūkšnys atstoja jungtuką *ir* (Celiešienė, Džežulskienė 2009: 244). Kalbos vartotojams nėra lengva nustatyti dvišalius veiksmus, dvišalius santykius ir pan.

Brūkšnys yra skyrybos ženklas (LKRS 1992: 136–137), vartojamas dvejopai: su tarpais ir be jų.

Brūkšnys rašomas tarp dviejų ar daugiau žodžių ar skaitmenų, žyminčių daiktų bei reiškinių vietas, laiko, kiekio, eilės ribas (pvz.: *Traukinys Vilnius–Kaunas išvyks laiku*. *Lankytojai priimami 12.30–16.30 valandomis*. *Bibliotekoje lankausi 2–4 kartus per savaitę*). Apie tai, kad nereikia tarpų, LKRS

¹¹ Parašytas brūkšnelis.

¹² Čia – brūkšnys, plg. 11-ą išnašą.

neužsimenama, nors pateikti pavyzdžiai rodo paliktus tarpus (LKRS 1992: 234). LKŽin (1998: 376) parašyta aiškiai: „Tarp ribas žyminčių žodžių ar skaitmenų brūkšnys įterpiamas be jokių tarpelių“. S. Keinys papildo: „Su ribų žymėjimu galima sieti kalbų rašymą verčiamųjų žodynų pavadinimuose, pavyzdžiui, „Latvių–lietuvių kalbų žodynas“ (pirmoje XX a. pusėje ir jo viduryje tie pavadinimai dažniausiai rašyti su brūkšneliu). Iš tikrųjų tokiomis atvejais reikia skiriamą ženklo, ir toks, kaip sakyta, yra brūkšnys“ (Keinys 2005: 185–186).

Tačiau kaip – su tarpais ar be jų – spausdinti brūkšnį, rodantį ribas, intervalą reiškiančius skaitmenis, tarp kurių yra dar įterpti ir sutrumpinimai ar kiti žodžiai, literatūroje nenurodoma, pvz.: *XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje; XIX a. pab.–XX a. pr.*

LKRS yra pavyzdys, kaip rašoma data: *1984 02 01 – 1984 03 15 buvo komandiruotėje* (LKRS 1992: 80). Taisyklių, kada rašomas brūkšnys daiktų, reiškinių riboms žymėti, pavyzdžiai leidinyje parašyti taip pat su tarpais iš abiejų brūkšnio pusių, pvz.: *Dyzelinis traukinys Vilnius – Klaipėda artėjo prie uostamiesčio <...>* (LKRS 1992: 234). Taigi prieš 20 metų, kai buvo išleista knyga, į tarpus nebuvo kreipiama dėmesio.

ILRV nurodoma, kad tarpais nuo teksto neatskiriamas brūkšnys rašomas: „tarp dviejų ar daugiau savarankiškų žodžių ar skaitmenų, žyminčių daiktų bei reiškinių vietos, laiko, kiekio, eilės ir pan. ribas (intervalą, apimtį): *greitasis traukinys Liuksemburgas–Paryžius, p. 21–23, 150–204 straipsniai, 5–8 klasės, anglų–lietuvių kalbų žodynas, mokiniai atostogauja birželio–rugpjūčio mėn., 2006–2009 m., gegužės 15–22 d., [toliau pateikiami labiausiai dominantys pavyzdžiai – O. L. G.] 2003 m. sausio 1 d.–2006 m. gruodžio 31 d., 2003 01 01–2006 12 31“* (ILRV 2011: 149). Šalia yra pastaba: „Dėl aiškumo brūkšnys su tarpais gali būti rašomas:

- tarp sutrumpinto žodžio ir skaitmens (ar žodžio), pvz.:

Konferencija vyko 2010 m. lapkričio 29 d. – gruodžio 1 d.

Studijų kursą numatoma išeiti per tris mėnesius (2010 m. rugsėjo 15 d. – 2010 m. gruodžio 15 d.).

Europa XIII a. pab. – XIV a. pr.

- tarp skaitmenų, kurių grupės atskirtos tarpais:

*2003 01 01 – 2006 12 31
100 000 000 – 300 000 000.“*

Taigi, kai yra tik du galimi variantai (brūkšniai su tarpais ir be jų), „dėl aiškumo“¹³ galima rašyti pasirinktinai.

ILRV aptarti ir kiti brūkšnio ir tarpų spausdinimo (nespausdinimo) atvejai: tarpais nuo teksto neatskiriamas brūkšnys rašomas nusistovėjusios rašybos atvejais: *pirkimo–pardavimo sutarčių teisė, darbų perdavimo–priėmimo aktas*. Brūkšnys nerašomas tarp savarankiškų žodžių, reiškiančių dvišalius santykius: *Lietuvos–Lenkijos santykiai*¹⁴ (turi būti *Lietuvos ir Lenkijos santykiai*), *Lietuvos–Latvijos derybos* (turi būti *Lietuvos ir Latvijos derybos*), *ES–JAV bendradarbiavimas* (turi būti *ES ir JAV bendradarbiavimas*). Brūkšnys nerašomas tarp nuosavybės santykiais susijusių žodžių (rašomas jungtukas *ir*): *bendra Lietuvos ir Švedijos įmonė* (ne *bendra Lietuvos–Švedijos įmonė*), *Lietuvos ir Baltarusijos siena* (ne *Lietuvos–Baltarusijos siena*) (ILRV 2011: 149).

LKŽin (1998: 375) nurodoma: „Brūkšniai dedami tarp žodžių, reiškiančių kelių reiškinių ryšį ar seką, pvz.: 1. *Iš tautosakos jis meniškai rekonstravo mitologinį žmogaus – gamtos – visatos ryšį.* (r.) 2. *Atskirų kraštų apžvalgą pateikia pagal schemą: naudingosios iškasenos – pramonė – žemės ūkis – transportas.*“ Komentarų, ar rašant brūkšnį reikia tarpų, čia taip pat nėra. O kaip rašyti opoziciją, priešpriešą reiškiančius žodžius – su tarpais ar be jų? Keli skirtingi pavyzdžiai: „<...> į bendrinę kalbą orientuotai vartosenai atriboti be išlygų netinka nei vartojimo sričių, nei rašytinės–sakytinės formos, nei viešumo–privatumo kriterijai. Bene svarbiausiu kriterijumi tampa oficialumas–laisvumas“; „<...> priešprieša *sistemiška–nesistemiška* atliepia antrojo aspekto priešpriešą *normiška–nenormiška*“; „<...> sudaro antonimų poras pagal požymį *teigiamas/neigiamas*, pvz.: *džiaugsmas – liūdesys, pasididžiavimas – gėda, kantrybė – nepakantumas* ir kt.“; „<...> vartojama sąlygos–pasekmės santykiams reikšti <...>; „<...> skiriamos *tarmiškos–netarmiškos* struktūros požymis“; „Svarbus požymis yra atmainos kodifikacija–nekodifikacija“ ir kt. Opoziciją, priešpriešą tikriausiai galima vertinti kaip ribas ir rašyti brūkšnį be tarpų iš abiejų pusių. Kai kuriais atvejais, kur aiški alternatyva, tiktų pasvirasis brūkšnys. Jis galėtų būti vartojamas tam tikrai alternatyvai žymėti (atitinka jungtuką *arba*) (žr. toliau apie pasvirąjį brūkšnį), tačiau mokslinėje literatūroje turėtų atsirasti pastabų, komentarų.

¹³ Apie kabučių vartoseną yra rašiusi Rūta Marcinkevičienė (2006). Šiuo atveju kabutės straipsnyje būtent ir reiškia modalumą.

¹⁴ Plg. 11-ą ir 12-ą išnašas.

Kelia neaiškumų ir pasvirojo brūkšnio vartosena. Šis brūkšnys vadinamas įvairiai: *įkypas(is)*, *įžambus(is)*, *pasviras(is)* brūkšnys (*slešas*, *slišas* – nevartotina svetimybė). Brūkšnys gali būti pasviręs į kairę arba į dešinę pusę, todėl ir vadinamas *kairiniu brūkšniu*, *dešiniu brūkšniu* (operacinėse sistemose rodo skirtingus kelius).

PPST paaiškinta, kad cituojant eiliuotą kalbą eilučių ir posmų pabaiga žymima pasviraisiais brūkšniais, pvz.: *Eilėraštyje kontrasto principu gretinami vaizdai subtiliai perteikia kontekstą: „Ar tai tu, ar maža kregždutė, / Ant pavasario delno nutūpus, / Sučiauškęjai linksma, lengvutė – / Nuskridai, pamojus sparnais. // Mūsų upės gilios ir ramios, / Medžių šakos žalios ir žemos – / prisiglausk prie motinos žemės, / Pasipuošusios sodais jaunais“* (PPST 2009: 13).

VLKK Konsultacijų banke pateikti dar trys pasvirojo (įžambiojo) brūkšnio vartojimo atvejai¹⁵. Praktikoje pirmoji taisyklė taikoma nenuosekliai, todėl reikia įsidėmėti, kad „1. Pasvirasis (įžambusis) brūkšnys paprastai vartojamas tam tikrai alternatyvai žymėti (atitinka jungtuką *arba*). Pvz., tarp telefono ir fakso sutrumpinimų, jei jų numeris tas pats, galima rašyti: *Tel. / faks. 212 65 75*; tarp alternatyvių gramatinių formų ar konstrukcijų, galinčių viena kitą pakeisti: *Jis atsikratė įkyraus pašnekovo / įkyriu pašnekovu / nuo įkyraus pašnekovo*; tarp pasakymų keliomis kalbomis, pvz., valgiaraštyje (meniui): *Sriuba / Soup*“. Atkreipiamas dėmesys – vartojant pasvirąjį brūkšnį tarp žodžių ar jų sutrumpinimų abipus brūkšnio paliekami tarpai. Spausdintų leidinių analogiškuose pavyzdžiuose dažnai tarpo nėra, pvz.: *tel./faks.* (telefonas ir telefaksas) (KancKP 1998: 279), bet yra: *vardo ir / ar pavardės formos, einamoji / atsiskaitomoji sąskaita, rajonų / miestų tarybos* (KancKP 1998: 62); *Tel./faks.* (Vladarskienė 2003: 13); *tel./faks.* (Celiešienė, Džežulskienė 2009: 250) ir kt.

Kitos dvi VLKK Konsultacijų banke pateiktos pasvirojo brūkšnio rašymo taisyklės paprastai painiavos nekelia:

„2. Pasvirasis brūkšnys vartojamas žymint tam tikras dimensijas, kai reikia nurodyti kokio nors fizinio dydžio santykį su pasirinktos vienetų sistemos pagrindiniais dydžiais, pvz., *Vėjas 6–8 m/s* (metrų per sekundę). Netinka rašyti *0,53 ct/kWh*, kai norima pasakyti, kad viena kilovatvalandė kainuoja *0,53 ct*, todėl reikėtų rašyti taip: *1 kWh – 0,53 ct; už 1 kWh 0,53 ct; 0,53 ct už 1 kWh*.

¹⁵ Pasvirojo (įžambiojo) brūkšnio vartojimą yra aptarusios Nijolė Sližienė (*Gimtoji kalba*, 1999, Nr. 3, p. 16), Dana Vainauskienė (*Kalbos kultūra*, 2000, Nr. 73, p. 109–112).

3. Pasviruoju brūkšniu atskiriama tam tikra informacijos dalis dokumentų indeksuose, kompiuterių programose, bibliografiniuose aprašuose, pvz.: rašto Nr. 35/509; *Europos Tarybos direktyva 76/308/EEB*; *www.vlkk.lt/naujienos*.“

Leidiniuose esama įvairovės. J. Džežulskienė teigia: „Kai vartojamas pasvirasis brūkšnys – paprastai tarp greta vartojamų lygiagrečius dalykus reiškiančių žodžių, – tarpai turi būti tarp žodžių, pvz., *atidaroma einamoji / atsiskaitomoji sąskaita*, bet tarp skaičių ir sutrumpinimų nereikalingi, pvz.: *120/80; m/s <...>*“ (Celiėšienė, Džežulskienė 2009: 250). Aušrinė Rinkevičienė pateikia įžambiojo brūkšnio vartojimo atvejų, bet nekreipia dėmesio į tarpus, nors toliau leidinyje rašo: tarpai paliekami „<...> tarp žodžio ir įžambaus brūkšnio ar dviejų įžambių brūkšnių (pvz.: Tokio žodžio nėra // Šiaulių naujienos. – 1991, rugs. 21; ir / ar)“, o nepaliekami „<...> tarp skaičių ar santrumpų ir įžambaus brūkšnio (pvz.: *tel./faks.*; Nr. 28/95)“ (Rinkevičienė 2003: 62–63).

VLKK Konsultacijų banke nurodoma, kad „<...> rišliame tekste *alternacijai* reikšti pirmiausia vartotinos žodinės raiškos priemonės – jungtukai *ar, arba*, pvz., *Jums kavos ar arbatos?*; iš ženklų pirmiausia – skliaustai, pvz., *Sunkiasvorių ir (ar) didžiagabaričių transporto priemonių kontrolė spalio mėnesį...* Tokiais atvejais pasvirasis brūkšnys netinka, taip pat ir norint pateikti abiejų giminių formas – <...> tinka skliaustai, pvz.: *Reikalingi pavidėjai (-os)*“.

Literatūroje retai užsimenama apie specifinį brūkšnį – tildę (~), transkripcijos ir leksikografijos ženklą. Teigiama, kad tildė ir riestinis kirčio ženklas faktiškai yra vienas ir tas pats ženklas, tik vartojamas dvejopai: lietuviškame tekste (uždėtas virš raidės) kaip kirčio ženklas, kitur – kaip savarankiškas be aiškios paskirties ženklas. Tildė kalbotyroje rašoma kaip kontekstinių pakaitų ir teikinių ženklas. Nurodant telefono numerius, pavyzdžiui, (8 ~ 21) 579285, ženklas (~) reiškia, kad reikia laukti stoties toninio parengties signalo¹⁶.

Spausdinant tekstą kyla abejonių, kaip įvairūs ženklai perkeliami. Logiška ir aišku, kaip kelti į kitą eilutę du brūkšneliu sujungtus žodžius – „<...> brūkšnelis rašomas ir vienos eilutės pabaigoje, ir kitos eilutės pra-

¹⁶ Telefono ir fakso numeriai rašomi pagal Nacionalinių ir tarptautinių telefono ryšio numerių rašymo rekomendacijose, patvirtintose Lietuvos Respublikos ryšių reguliavimo tarnybos direktoriaus 2005-12-23 įsakymu Nr. 1V-1162 (Žin., 2005, Nr. 152-5628; 2006, Nr. 88-3502), nustatytus reikalavimus.

džioje, pvz.: *lopšelis- /-darželis*“ (LKRS 1992: 73). Praktikoje tokių pavyzdžių nėra tekę matyti. S. Keinys papildo: „Nors taisyklėse nepasakyta, prireikus taip kelti reikėtų ir su brūkšneliu rašomus tikrinius vardus bei sutrumpinimus, pvz.: *m-kla, un-tas*“ (Keinys 2005: 188). Apie keliamą brūkšnį LKRS rašoma: „Brūkšnys gali būti keliamas į kitą eilutę, kai vartojamas ne tiesioginės kalbos skyrybai, pvz.: *Dėk grūdą prie grūdo / – pripilsi aruodą*“ (LKRS 1992: 73). Problemiška, kaip kelti žodžių ar santrumpų grupes su pasiviuoju brūkšniu, pvz., *tel. / faks*. Taigi taisyklėse rašoma, kad ženklai gali būti keliami į kitą eilutę. Tačiau, skaitant tekstą, akys mato ženklus į priekį, ir eilutės gale parašytas, o ne perkeltas į kitą, pavyzdžiui, brūkšnys, padeda suprasti mintį, sakinio sandarą, pasirinkti skaitymo intonaciją, padaryti pauzę ir pan. Brūkšnį prijungti iš kairės pusės arba sujungti iš abiejų pusių padeda jungiamasis tarpas¹⁷, grupė spausdinant kompiuteriu pasidaro neskaidoma, nekeliamą.

IŠVADOS

1. Rašymo priemonėmis (parkeriu, pieštuku ir kt.) rašytame tekste iš akies sunku atskirti brūkšnelį (rašybos ženklą) ir brūkšnį (skyrybos ženklą), ne taip svarbu, ar yra paliktas tarpas, ar jo nėra. Spausdinant tekstą kompiuteriu, reikia laikytis papildomų nurodymų. Šiandien – tai konkretūs kompiuterinio raštingumo reikalavimai.

2. Mokslo, norminamuosiuose leidiniuose tiksliai neapibrėžta kai kurių rašybos ir skyrybos atvejų bei pačių ženklų vartoseną kelia nemažai painios kalbos vartotojams, sukelia nenaudingas diskusijas. Daugelis kompiuteriu tekstus rašančių žmonių pirmiausia vadovaujasi logika. Suprasdami, kaip ir kodėl taip turi būti, kalbos vartotojai teoriją lengviau pritaiko praktiškai. Kai nežinoma, kaip turi būti, užsiimama saviveikla, išsisukinėjama – rašoma kitaip, keičiamas šriftas ir pan. Tai sunkina komunikaciją, pradeda įsigalėti laisva, supaprastinta vartoseną (ir suprastinta kalba), dabar matoma elektroninėje terpėje.

¹⁷ Kompiuterininkai vartoja *tarpas* (ne *tarpelis*), *jungiamasis tarpas* – žr. Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas* <<http://www.likit.lt/term/enc.html>>. Terminas *jungiamasis tarpas* pateikiamas ir *Lietuvos Respublikos terminų banke* <<http://www3.lrs.lt:10001/pls/tb/tb.search>>.

3. Kai kurių rašybos ir skyrybos ženklų vartoseną turi atliepti šiandieninės kompiuterizuotos visuomenės poreikiai. Straipsnyje pateikti pavyzdžiai iš kalbotyros leidinių patvirtina, kad aptariamieji probleminiai atvejai nėra konkrečiai ir aiškiai teoriškai apibrėžti, todėl diskusijos šiuo klausimu galėtų pagreitinti praktinių rekomendacijų radimąsi.

LITERATŪRA

- Abaravičius J. 2002: *Skyrybos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas V. 2008: *Svetimų tikrinių vardų rašymas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Balkevičius J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Celiešienė V., Džežulskienė J. 2009: *Profesinės kalbos pagrindai*, Kaunas: Technologija.
- Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. 2008: *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*, antras pataisytas leidimas. Prieiga per internetą: <<http://www.likit.lt/term/enc.html>>.
- DLKG 1997: *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DLKŽ_{6e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštas (trečiasis elektroninis) leidimas, su kompaktine plokštele. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.
- Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- ILRV 2011: *Institucijų leidinių rengimo vadovas*, Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras. Prieiga per internetą: <<http://publications.europa.eu/code>>.
- Keinys S. 2005: Brūkšnio ir brūkšnelio vartojimas. – *Kalbos kultūra* 78, 183–190.
- KancKP 1998: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Parengė Pranas Kniūkšta. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KancKP, 2007: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Internetinis leidimas. Sudarytojas P. Kniūkšta, vyr. red. R. Vladarskienė, programuotojas E. Ožeraitis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <<http://kanceliariniai-patarimai.lki.lt>>.

- KP 2(2) 2003: *Kalbos patarimai*. Kn. 2: *Sintaksė: 2. Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*. Sud. R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LK I 1995: *Lietuvių kalba 1: Leksikologija, fonetika, akcentologija, dialektologija, rašyba*. Parengė J. Barauskaitė, G. Čepaitienė, D. Mikulėnienė ir kt., sudaryt. ir atsak. red. K. Župerka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- LKE 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas ir kt., sud. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKRS 1989: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Antras leidimas. Parengė N. Sližienė, A. Valeckienė; atsak. red. A. Valeckienė. Vilnius: Mokslo.
- LKRS 1992: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Antras fotografuotinis leidimas. Parengė N. Sližienė (atsak. red.), A. Valeckienė. Vilnius: Mokslo.
- LKŽin 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*. Parengė B. Dobrovolskis, P. Kniūkšta (sud.). Kaunas: Šviesa.
- Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt:10001/pls/tb/tb.search>>.
- Marcinkevičienė R. 2006: Motyvuota ir nemotyvuota kabučių vartosena periodinėje spaudoje. – *Kalbos kultūra* 79, 209–216.
- PPST 2009: *Privalomosios ir pasirenkamosios skyrybos taisyklės*. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2006 m. rugsėjo 28 d. nutarimai Nr. N-2 (103) ir Nr. N-3 (104). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Rinkevičienė A. 2003: *Oficialiųjų ir kitų raštų rengimas*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Stundžia B. 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Vilnius: VU leidykla.
- TŽ 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsak. red. V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- TŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarė A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dagytė ir kt., atsak. red. A. Kinderys. Vilnius: Alma littera.
- Vladarskienė R. 2003: *Dokumentų tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- VLE 2001: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VLKK – Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt>>.

Gauta 2012 09 15

SOME PROBLEMATIC CASES OF THE USAGE OF ORTHOGRAPHY AND PUNCTUATION MARKS

S u m m a r y

In addition to letters and figures there are various symbols used in texts which provide additional information. Punctuation marks have different functions in the written language as well.

The aim of this article is to discuss a few problematic cases of orthography and punctuation and the usage of some less frequently used symbols such as paired, repeated, double and single marks, apostrophes, the variety of brackets, tildes, syllable hyphens, dashes and hyphens, slashes, spaces between characters, etc.

Linguists have not sufficiently clearly defined theoretically or suggested practically how to use some characters which were brought up-to-date by the computerization of the society. This article deals with cases of orthography and punctuation which have been discussed or mentioned in many publications of language codification, although there is a lack of precise, specific and authoritative recommendations which would help to achieve a better quality of text prepared on the computer.

In handwritten text it is quite difficult to distinguish by eye a hyphen (orthographic mark) and a dash (punctuation mark) and it doesn't matter much how big the space between words is. When typing a text on the computer there are additional instructions according to the requirements of computer literacy.

Scientific and codifying publications do not define precisely some cases of orthography and punctuation as well as the usage of particular signs which sometimes causes confusion and provokes unnecessary discussions. Many computer specialists first of all follow the logic which is the basis of science. Users of the language ought to know how it should be and why it should be that way; then they would be able to put the theory for which the specialists are responsible into practice more easily. A lack of knowledge brings amateurish and evasive solutions, for instance changing font style instead of using quotation marks. This is not such an evil, but it complicates communication and a free, simplified usage (and simplified language) becomes established most obviously in the electronic media.

KEYWORDS: literacy, orthography recommendations, text typing on the computer.

ONA LAIMA GUDZINEVIČIŪTĖ
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352
ved.lkk@hu.su.lt